

MIECZYŚLAW JAGŁOWSKI¹
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID ID: 0000-0001-6548-8324

MALINCHE: KOCHANKA KONKWISTADORA, ZDRAJCYNI,
MATKA NARODU²

MALINCHE: THE LOVER OF THE CONQUISTADOR, TRAITOR,
MOTHER OF THE NATION

Abstract

The article concerns Malinche, one of the most mysterious female figures in the history of Mexico. In the epoch of the conquest of the New World this woman, originating from the indigenous peoples, was given by her own mother into captivity and then offered as a gift to Hernán Cortes, the commander of the Spanish conquistadors. Later she became his translator, lover and informer. The article presents the history of Malinche and discusses the presence of her symbol in culture.

Keywords: Malinche (Malinalli, Malintzin, Doña Marina), conquest of Mexico, symbols, Mexican culture

Abstrakt

Artykuł dotyczy Malinche, jednej z najbardziej tajemniczych postaci kobiecych w historii Meksyku. Ta wywodząca się z miejscowej ludności kobieta została najpierw przez matkę sprzedana w niewolę, a następnie, w epoce podboju Nowego Świata, подарowana Hernánowi Cortesowi, przywódcy hiszpańskich konkwistadorów, stała się jego tłumaczką, kochanką i informatorką. W artykule przedstawiono historię Malinche oraz omówiono obecność jej symbolu w kulturze.

Słowa kluczowe: Malinche (Malinalli, Malintzin, Doña Marina), konkwista Meksyku, symbole, kultura meksykańska

WSTĘP

Losy postaci, o której będzie tutaj mowa, związane były z hiszpańską konkwistą imperium Azteków (1519-1521). Dziejów tych z pewnością nie trzeba szczegółowo

¹ Prof. dr hab. Mieczysław Jagłowski, Instytut Filozofii UWM w Olsztynie. E-mail: mjag@uwm.edu.pl.

² Artykuł został wykonany w ramach grantu NCN OPUS 14, „Millenarystyczny mesjanizm brazylijskich seratoes: ujęcie historyczno-ekdytacyjne”, nr projektu: 2017/27/B/HS1/00234.

wo omawiać. Należy jedynie przypomnieć, że zajęcia tego wielkiego i ludnego kraju w bardzo krótkim czasie dokonało ok. 600 żołnierzy pod wodzą najsłynniejszego hiszpańskiego konkwistadora, Hernána Cortésa (1485-1547). Przyczyny tego błyskawicznego podboju są także powszechnie znane. Wymienia się wśród nich m.in. zaskoczenie miejscowej ludności, dyplomatyczną zręczność Cortésa oraz okrucieństwo jego żołnierzy. Rzadziej na tej liście pojawia się znajomość miejscowych języków, która umożliwiła Cortésowi akcje wywiadowcze, prowadzenie dyplomatycznej gry i zawieranie aliansów z miejscową ludnością. Ci, którzy ten aspekt konkwisty zauważają, twierdzą zarazem, że bez owej możliwości nie byłaby ona tak skuteczna. Niektórzy autorzy przekonują nawet, że „konkwista Ameryki dokonała się dzięki słowu” (Grillo 2011, 15). Hiszpanie jednak nie znali miejscowych języków (szczególnie pożądana była wówczas znajomość języka náhuatl, oficjalnego języka imperium), korzystali więc z pomocy tłumaczy, których zesłał im przypadek czy – jak niektórzy wolą – nadal chcą sądzić – Opatrzność. Tak więc „podbój imperium Meksików dokonał się w dużej mierze dzięki tłumaczom” (Chrobak 2012, 78).

Niniejszy tekst dotyczy będzie jednej z najwybitniejszych tłumaczek w dziejach świata, znanej wśród ludności indiańskiej Meksyku jako Malinalli i Malinzin (Malintzin), a pośród Hiszpanów jako Malinche i – po przyjęciu przez nią chrztu – Doña Marina. Jest ona „kobietą symboliczną” (Franco 1995, 254), „jedną z najbardziej paradygmatycznych kobiet w historii” (Slautina 2007, 36), symbolem „konfliktów, dylematów i paradoksów tożsamości usytuowanych w obszarze kulturalnym, językowym i ideologicznym” (Thiel i Ferraz 2013, 20482), najbardziej tajemniczą postacią kobiecą w dziejach Meksyku (López-Peláez Casellas 2013, 71; Temelli 2013/14, 7). W kluczowych momentach historii tego kraju jej postać podlegała resymbolizacji (Kirtley i Kirtley 2014, 58). W zależności od aktualnej koniunktury historycznej mogła być ona wywyższona lub oczerniona, być świętą i wcieleniem Bożej Opatrzności bądź demonem i zdrażczynią. „Jako Malintzin jest Tonantzin, płodną matką kukurydzy, i może kontynuować aztecką tradycję. Jako Malinche jest Ewą, upadłą istotą, fizyczną matką metysów. Jako Doña Marina jest ludzkim odpowiednikiem Maryi Dziewicy z Guadalupe, świętej patronki i duchowej matki meksykańskiego ludu” (McBride-Limaye 1988, 17). Jednak o ile Matka Boża jest symbolem „wysublimowanej transcendencji”, Malinche reprezentuje kobietę subwersję i zdradę swego ludu (Alarcón 1989, 61). Niektórzy autorzy (np. Diaz del Castillo 1986; Glantz 2014) porównują jej dzieje z losami biblijnego Józefa, inni (np. Sotelo Inclán 1957; Almon 1974; Cypess 1996, 2005) – z mitycznymi losami Medei, z którą łączy ją miłość, wygnanie, zdrada i śmierć, a także z kolejami losu Edypa (np. Franco 1995).

Jak wspomniano, obecność Malinche w historii stała się możliwa w okolicznościach wojennego konfliktu z racji pełnienia przez nią funkcji tłumaczki Cortésa. „Jej pośrednictwo językowe i wiedza pozwoliły Cortésowi orientować się w skomplikowanej panoramie politycznej środkowego Meksyku i stworzyć koalicję antyaztecką” (M. Chrobak 2012, 81; Grzegorzewska 2015, 13). Jednym z ważniejszych epizodów konkwisty było pokonanie przez żołnierzy Cortésa wojsk Montezumy w Cholula (1519). Bitwa ta miała być najdonioślejszym, skutecznym aktem oporu Azteków

przeciw hiszpańskim wojskom, jednak ich plan nie powiódł się, ponieważ Malinche, dowiedziawszy się o przygotowaniach do bitwy, doniosła o tym Cortésowi. W świetle kroniki Bernala Díaza de Castillo, wystąpiła ona wówczas nie jako tłumaczka, lecz jedyny raz zabrała głos z własnej inicjatywy (Díaz del Castillo 1986, 130-131).

Niektórzy autorzy sugerują, że Malinche znają wszyscy („cały świat”). Z pewnością mają oni rację w odniesieniu do kultury meksykańskiej (czy nawet szerzej: świata hiszpańskojęzycznego), bo Malinche to nie tylko postać znana historykom podboju Nowego Świata, ale także bohaterka ludowych legend i mitów, literatury, filmu, muzyki, obiekt zainteresowania filozofii, eseistyki oraz ideologicznych elukubracji i politycznych sporów; występuje ona nawet w podręcznikach do nauki języka hiszpańskiego. Jednak co do jej znajomości wśród tych, którzy nie wywodzą się ani z tej nacji, która podbiła Nowy Świat, ani z tej, która została podbita, można mieć pewne wątpliwości. Dlatego najpierw będzie mowa o Malinche jako postaci historycznej, następnie zostanie omówione symboliczne znaczenie tej postaci w tych kontekstach kultury, w jakich ona występuje. Celem rozważań jest próba udzielenia odpowiedzi na zagadkę pięćsetletniej żywotności tego symbolu.

1. MALINCHE HISTORYCZNA I MITYCZNA

Malinche (ok. 1496/1501 – ok. 1529) nie pozostawiła po sobie jakiegokolwiek pisanego dokumentu – „żyje życiem, jakie zechciały jej nadać obie strony relacji, której była pomostem, tłumaczem” (Grillo 2010, 249). Bardzo niewiele pisze o niej Cortés w swoich *Listach o zdobyciu Meksyku*, chociaż korzystał on z jej translatorskich usług i przez kilka lat był z nią związany jako jej kochanek i ojciec ich syna. Wiedza o niej pochodzi z kronik hiszpańskich i mezoamerykańskich. Do tych pierwszych należy *Historia de la conquista de México* (1552) Francisca Lópeza de Gómory, *Historia verdadera de la conquista de Nueva España* (1568; polski przekład: *Pamiętnik żołnierza Korteza, czyli prawdziwa historia podboju Nowej Hiszpanii*, wyd. I: 1962, wyd. II: 1986) Bernala Díaza del Castillo, *Historia general de las cosas de Nueva España* Bernardina de Sahagún (1575), *Historia de Tlaxcala* (1584), napisana przez Diego Muñoz Camargo, oraz *Crónica Mexicana* (1598) Hernanda Alvarado Tezozomoca.

Większość tego, co wiadomo dziś o Malinche, to zasługa kroniki Díaza del Castillo. Wiadomo z niej, że Cortés otrzymał Malinche w darze od kacyków Tabasco wraz z 19 innymi kobietami, że została ona ochrzczona i od tego momentu Hiszpanie nazywali ją Doña Marina, że była „urodziwa, mądra i śmiała” oraz że miała z Cortésem syna, Martina. Kronikarz informuje także o jej wcześniejszych dziejach:

„jej rodzice byli kacykami i władcami miasta zwanego Painala (...). Ojciec umarł, kiedy była małym dzieckiem, matka zaś wyszła ponownie za pewnego młodego kacyka i miała z nim syna. Zdaje się, że ogromnie to dziecko kochali i ułożyli, że oddadzą mu władzę, kiedy dorośnie, aby zaś nie było przeszkody, pewnej nocy, gdy nikt nie widział, oddali małą dońę Marinę Indianom z Xicalango i rozgłosili, że umarła. (...) Indianie z Xicalango wydali ją Indianom z Tabasco, a ci Kortezowi” (Díaz del Castillo 1986, 57-58).

Kronikarz ponadto odnotował, że Doña Marina była „wyjątkową kobietą i doskonałym tłumaczem i dlatego Kortez stale woził ją ze sobą” oraz że miała „wielkie poważanie i absolutny posłuch między Indianami całej Nowej Hiszpanii” (Díaz del Castillo 1986, 58). W innym miejscu jego kroniki zapisano, że Doña Marina „miała iście męską odwagę i choć co dzień nasłuchiwała się, że nas Indianie pozabijają, a nasze ciała zjedzą z papryką, choć widziała w poprzednich bitwach nas otoczonych, a teraz rannych i chorych, nigdy nie okazała słabości, ale męstwo zgoła nie niewieście” (Díaz del Castillo 1986, 104). Kronikarz ten przedstawił Malinche jako kobietę inteligentną, o mocnym charakterze, jako chrześcijankę, niemal jako hiszpańską damę.

Malinche jest jedyną kobietą, która w kronikach konkwisty odgrywa pierwszoplanową rolę – „aż po przewyższenie, w niektórych sytuacjach, samego Cortésa” (Grillo 2011, 249). Jak pisze Díaz del Castillo:

„we wszystkich osiedlach, przez które przechodziliśmy, oraz w innych, gdzie nas jeszcze nie znali, nazywano Korteza «Malinche». (...) Powodem, dla którego nadano mu to imię, była stała obecność doñi Mariny, naszej tłumaczki, przy wszystkich rokowaniach z posłami lub kacykami, jakie prowadził. Przedstawiała ona Korteza jako swego dowódcę, w języku meksykańskim przezwano go wtedy «wodzem Mariny», co w skrócie dało «Malinche»” (Díaz del Castillo 1986, 115).

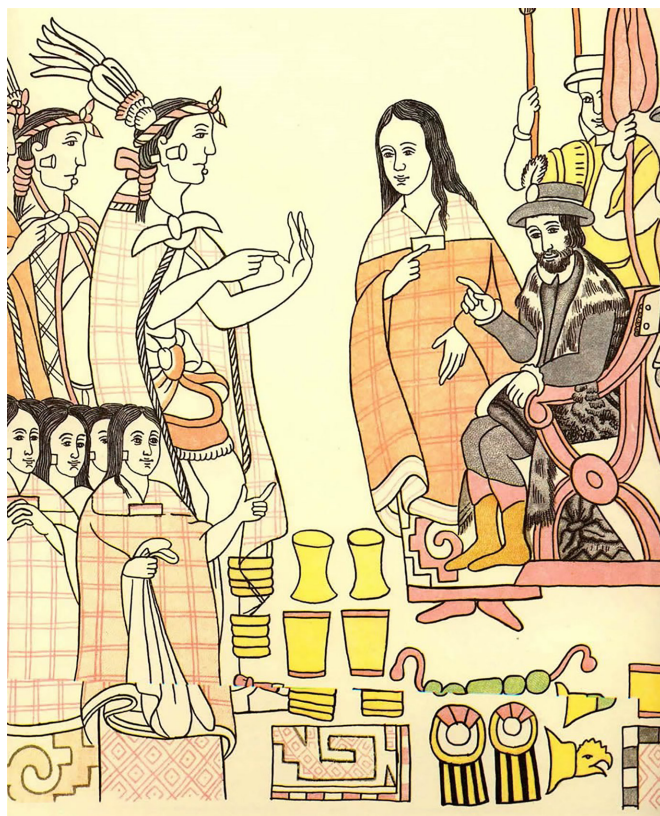
Dokonał się zatem proces ich utożsamienia, nazwania ich dwojga tym samym słowem. Jak zauważa Jean Franco, „ta dziwna metonimia, za której pośrednictwem Cortés był znany jako Malinche i był tak nazywany przez Azteków, sugeruje, że uznawali oni doñię Marinę za wcielenie konkwisty” (Franco 1988, 263). Rosa Maria Grillo twierdzi nawet, że w utożsamieniu Malinche i Cortésa dochodzi do sytuacji, w której „Kapitan Malinche” zostaje pozbawiony męskości, „ponieważ jego słowom brakuje siły, to znaczy zrozumiałości; tylko te słowa, które wypowiada kobieta, (...) dosięgają swego adresata” (Grillo 2011, 253).

W XVI w. indiańskie władze miejskie Tlaxcala wyprodukowały wiele manuskryptów piktograficznych i alfabetycznych, w których opowiedziały o udziale swojego ludu, sprzymierzonego z Hiszpanami, w podboju Mezoameryki oraz w pokonaniu swoich wrogów, Azteków. *Lienzo de Tlaxcala* (1552) zawiera 87 obrazów na płótnie o wymiarach 7 m x 2,5 m. Malinche pojawia się na wielu z nich:

„Jej obecność na wszystkich planszach przedstawiających rozmowy dyplomatyczne oraz najważniejsze momenty hiszpańsko-tlaxcalańskiej kampanii przeciwko Meksikom świadczy o wysokiej ocenie jej osoby jako nieodzownej tłumaczki i dzielnej towarzyszk konkwistadorów. Pozycja stojąca dowodzi jej służebnej roli, lecz duże rozmiary sylwetki i częste centralne umiejscowienie podkreślają prestiż, jakim cieszyła się u Tlaxcalan” (Chrobak 2012, 99).

Przybycie Cortésa do Hueyotlipan i spotkanie z jego władzami (*Lienzo de Tlaxcala* 1552), <http://www.latinamericanstudies.org/tlaxcala/Tlaxcala-lienzo-13.jpg> (13.02.2019).

Spotkanie Cortésa z kapłanami Tlaloca, azteckiego boga deszczu, wody i płodności przyrody (*Lienzo de Tlaxcala* 1552), <https://pueblosoriginarios.com/meso/valle/tlaxcalteca/lienzo.html> (13.02.2019).

Mapa z *Tepetlán* (1551) ukazuje Malinche i Cortésa witanych przez miejscowe władze po ich przybyciu na wybrzeże Tlaxcala. Tutaj również postać Malinche jest wyeksponowana. Otrzymuje ona podarunki bogatsze niż sam Kapitan i nic nie wskazuje na to, że jest traktowana jako zdrajczyni. Natomiast kroniki grup lojalnych wobec azteckich władz w Tenochtitlan przedstawiały ją z dezaprobatą (Brotherston 2001, 19; Granduque José 2012, 337). Występuje ona także w *Kodeksie z Choluli* (1586), w *Códice Cuauhtlatzingo* (1586), w *Kodeksie Azcatitlan* (koniec XVI w.), w *Códice entrada de los españoles en Tlaxauár* (przełom XVII/XVIII w.), na *Mapie z San Pedro Tlacotepec* (XVIII w.) i in. *Códice Florentino* (1585) wymienia ją 8 razy i jest tam uznana za zdrajczynię.

Malinche i Cortés (*Códice de Coyoacán* 1553/1554), <http://www.andrew.cmu.edu/course/79-104/Readings/Gallery/Gallery1/SC33A.jpg> (13.02.2019).00oo

Forma obecności Malinche w indiańskich kronikach wskazuje na to, że w dziejach konkwisty była ona dla tych społeczności postacią kluczową. Z upływem czasu kroniki te coraz bardziej podlegały wpływowi europejskim, postać Malinche przesuwiała się na dalszy plan, natomiast na plan pierwszy wysuwano postaci męskie. „Jej zaokrąglone ciało staje się w sposób konieczny «kobiece», zgodnie z importowaną estetyką, a to co «kobiece» staje się w sposób implikowany własnością nowych panów historii. (...) wtapia się ona w społeczne tło, którego porządek i zachowanie podlegają wyzywającej i wywyższonej męskości” (Brotherston 2001, 28).

Jak wyjaśnia Sandra Messinger Cypess, rola Malinche jako osoby wypowiadającej się publicznie musiała zostać przesłonięta w kolejnych wersjach dziejów konkwisty, ponieważ była destrukcyjna wobec tradycyjnie akceptowanych wzorów kobiecego zachowania. Jej wyobrażenie jako „języka” (tłumacza) przesunięto w kierunku „macierzy” i „łona”, związanych z tradycyjną rolą kobiety. Zostaje uznana za matkę pierwszego metysa, co także oznacza – za matkę meksykańskiego narodu, za meksykańską Ewę, co sprawia, że tradycyjna (synkretyczna) mentalność wiąże z jej postacią te same negatywne cechy, jakie łączy z Ewą biblijną:

„umieszczenie Malinche w paradygmacie Ewy nie tylko utożsamia ją z pierwotną inicjatorką wygnania z Raju, ale także wiąże się z ukaraniem Ewy, w tym także jej niższym statusem w patriarchacie. Jest więc ona istotą uczynioną z żebra, obywatelką drugiej kategorii, któremu nakazano posłuszeństwo mężowi i zakazano podnoszenia głosu, a nawet posługiwania się nim, zgodnie z zaleceniami św. Pawła” (Cypess 2005, 17).

Malinche jako tłumaczka Cortésa przekroczyła zarówno azteckie, jak i europejskie ograniczenia związane z płcią. Również w społeczeństwie Azteków kobiety nie miały prawa wypowiadać się w znaczniejszych publicznych okolicznościach. To prawo było zarezerwowane wyłącznie dla mężczyzn i związane z ich władzą. „Przywódca Azteków, którego w kategoriach europejskich nazwalibyśmy «imper-

tolem» lub «królem», był nazwany «Tlatoani», słowem oznaczającym «Tego, który mówi» (Cypess 2005, 17)³.

Wprawdzie postać Malinche nie pojawia się w późniejszych kronikach, trwa jednak w mitach opowiadanych do dzisiaj przez lud. Mit Malinche jest jedną z konkretyzacji mitu opowiadanego w różnych wersjach na całym obszarze Mezoameryki. Linia narracyjna tych opowieści przedstawia się następująco:

„bohaterka, córka naczelnego wodza, zakochuje się w tym, w którym nie powinna, w członku innego plemienia indiańskiego, w biednym Indianinie czy w hiszpańskim konkwistadorze, a ta uczuciowa pomyłka zawsze powoduje jej nieszczęście, zwykle kończy się jej własną ofiarą, której także często towarzyszy materialne zniszczenie jej ludu, symboliczne i fizyczne podporządkowanie jego kultury kulturze obcego kochanka” (Fernández Poncela 2006, 52).

Indiańskie kobiety w epoce konkwisty odgrywały szczególną rolę polityczną: stanowiły wysoce wartościowe i pożądane przez konkwistadorów dobro, przekazywane im w darze (wraz z kosztownościami i żywnością) przez miejscową szlachtę w celu np. ratowania pokoju, przypiecztowania aliansu z konkwistadorami czy zachowania przez nią dotychczasowego statusu społecznego. Mimo różnic między kulturą europejską i aztecką, obie były kulturami patriarchalnymi, pozwalały wymieniać kobiety między mężczyznami i dla obu stron wymiana ta nie była czymś dziwnym. I mimo że Cortés przekonywał Montezumę do monogamii, chętnie przyjmował darowane mu kobiety, które przekazywał bądź sprzedawał swoim oficerom i żołnierzom. Liczne z nich stały się matkami pierwszego metyskiego pokolenia Nowej Hiszpanii.

Według Anny Marii Fernández Ponceli społeczna użyteczność tego rodzaju mitów polega na tym, że indiańskim kobietom przypisują one winę za militarną klęskę i destrukcję miejscowej kultury, bowiem łączyły się one i współpracowały z wrogiem. Bohaterki tych mitów są uznawane za zdrajczynie własnych rodzin, ludów i kultur, obwiniane o ich destrukcję i eksterminację. Stałym wątkiem mitów jest szybka adaptacja zakochanej kobiety do kultury i religii obcego kochanka oraz motyw ich zaangażowania w nawracanie własnego ludu na nową religię. Za pośrednictwem tych przekazów „kultura Indian wyjaśnia to, co się stało oraz egzorcyzuje swoje urazy” (Fernández Poncela 2006, 58-59).

2. OBRAZ MALINCHE W IDEOLOGII NARODOWEJ MEKSYKU

W XIX w. z Malinche zaczęto łączyć treści polityczne, co na początku tego stulecia wiązało się z walką Meksyku o wyzwolenie się od hiszpańskiej zależności

³Jest to nawiązanie do etymologii pełnego imienia Malinche w języku nahuatl, które brzmiało Mallinali Tenépal. Menéndez (1964, 83) znaczenie drugiego członu imienia (Tenépal) wiąże z osobą, która „mówi dużo, płynnie i z entuzjazmem”, zaś Hoppe Navarro (2011, 16) tłumaczy je jako „pani słowa”. Autorka ta zauważa, że możliwa jest także inna etymologia słowa „tenépal” (według niej filologicznie bardziej poprawna): „uczyniona z wapna”, „o jasnej karnacji”, „o skórze jasnej jak księżyc”.

(wówczas była ona postrzegana jako zdrajczyni swego narodu). Następnie, wraz z uzyskaniem przez Meksyk niepodległości (1821), pojawiła się potrzeba ponownego zdefiniowania jego narodowej tożsamości, wykreowania narodowych mitów założycielskich. W pierwszych dziesięcioleciach po uzyskaniu niepodległości dominujący wówczas politycznie liberałowie dążyli do wymazania z historii narodu jego indiańskiej przeszłości, jednak po rewolucji meksykańskiej (1910-1917) w tej kwestii nastąpiła zasadnicza zmiana:

„ze względu na kulturową teorię *metysażu*, to jest teorię zmieszania i syntezy różnych kultur, w przypadku Meksyku zmieszania kultury rodzimej i hiszpańskiej, rodzi się świadomość, że obie są częściami składowymi meksykańskiej tożsamości. W związku z tym Malinche zostaje uznana za postać graniczną i pośredniczkę między dwiema kulturami – hiszpańską i rdzenną. Jej syn zostaje uznany za pierwszego metysa Meksyku. Zgodnie z teorią *metysażu*, Malinche staje się matką metysów, a stąd także matką wszystkich Meksykanów” (Helber 2013/14, 36-37).

W latach trzydziestych XX w. z dyskusji i sporów politycznych o tożsamość narodową Meksyku wyłania się manichejski obraz Malinche. Z jednej strony staje się ona matką Ojczyzny, meksykańską Ewą, natomiast z drugiej symbolem zdrady własnego narodu, społeczeństwa i kultury, patronką postawy, którą określa się słowem wywodzącym się od jej imienia: „malinchismo”.

W niniejszej refleksji o obecności symbolu Malinche w kulturze pojawia się stale jego związek z ideą matki narodu. W istocie, jak zauważa Sandra Messinger Cypess, „w Meksyku, bardziej niż w jakimkolwiek innym kraju, kobieta w jej wyspecjalizowanej roli matki zdominowała mity narodowościowe oraz odnoszące się do narodowej tożsamości” (Cypess 2005, 15). Autorka ta przekonuje, że analiza archetypu matki jest kluczem do zrozumienia „meksykańskiego charakteru”. W przeciwieństwie do ważnego dla meksykańskiej tożsamości narodowej symbolu, jakim jest Matka Boża z Guadalupe, będąca Matką dziewicą, Malinche, określana mianem *la Chingada*, jest Matką nieczystą. Tego wyobrażenia macierzyństwa dotyczy refleksja Octavio Paza (1914-1998) podjęta w *Labiryntcie samotności* (1950). Wyjaśniając znaczenie słowa *la Chingada* zauważa on najpierw, że w Meksyku istnieje niezliczona liczba znaczeń słowa *chingar*, od którego się ono wywodzi i stwierdza, że łączy je element agresji, że słowo to oznacza: „ranić, rozdzierać, gwałcić – ciała, dusze, przedmioty – niszczyć. (...) To słowo męskie, czynne, okrutne: kłuje, rani, rozdziera, plami. (...) To co jest *chingado*, jest bierne, bezwładne i otwarte, w przeciwieństwie do tego, co *chinga* i co jest czynne, agresywne i zamknięte. *Chingón* to samiec, ten, który otwiera. *Chingada*, samica, zupełna bierność, bezbronna wobec świata zewnętrznego” (Paz 1991, 81). Na podstawie swoich lingwistyczne ustaleń Octavio Paz stwierdza, że:

„*la Chingada* to Matka otwarta, siłą zgwałcona lub uwiedziona. *Hijo de la Chingada* jest płodem zgwałcenia, porwania lub uwiedzenia. Jeżeli porówna się to wyrażenie z hiszpańskim «*hijo de puta*», natychmiast dostrzega się różnicę. Dla Hiszpana hańba polega na tym, że jest synem kobiety, która oddaje się dobrowolnie, prostytutki; dla Meksykanina na tym, że jest owocem gwałtu. (...) to, co jest charakterystyczne dla Meksykanina, tkwi – moim zdaniem – w gwałtownym, sarkastycznym poniżaniu Matki i w nie mniej gwałtownej afirmacji Ojca” (Paz 1991, 84).

Owo mentalne poniżenie Matki i afirmację Ojca Octavio Paz interpretuje jako wyraz hispanofilskiej postawy, przypisującej pochodzenie Meksykanów od Cortésa, połączonej ze wstydliwym wykluczeniem Malinche, jako matki będącej ofiarą męskiej przemocy.

Przedstawiona przez Octavio Paza interpretacja symboliki Malinche spotkała się z szeroką i żywą reakcją, także krytyczną, stając się punktem odniesienia dla większości tekstów dotyczących Malinche napisanych w drugiej połowie XX w. Rozważania intelektualistów meksykańskich w tym czasie zmierzały w kierunku zdjęcia z Malinche stygmatu zdrajczyni swego ludu przez ukazywanie niejednoznaczności sytuacji, w jakiej postawiła ją historia. W konsekwencji zniknęły także dotychczasowe manichejskie interpretacje tej postaci. Jeśli Malinche jest postrzegana jako matka narodu, to podkreśla się, że w jego żyłach płynie hiszpańska i aztecka krew. W tym duchu wypowiadał się m.in. wybitny meksykański pisarz i eseista Carlos Fuentes (1928-2012). Jego twórczość jest afirmacją metysażu, zachętą do dumnego uznania przez Meksykanów ich indiańskich korzeni. W swoich utworach przemawia on, by tak rzec, głosem Malinche. Zgadza się z opinią, że jej udział w hiszpańskim podboju Meksyku był decydujący. Panowała ona nad słowem, wchodząc w posiadanie tej władzy, która w jej kulturze była zarezerwowana wyłącznie dla władców; wykorzystywała ją, by powiadamiać Cortésa o słabościach Azteków. Jednak władzę nad słowem, która uczyniła Malinche zdrajczynią swego ludu, uznaje on także za czynnik umożliwiający dialog i połączenie dwóch kultur:

„kiedy wszystko dobiegło już końca, a cesarza Moctezumę zmusił do milczenia jego własny lud, gdy zdobywca, Hernán Cortés zamilkł uciszony przez Koronę Hiszpanii, (...) przetrwał może tylko głos Malinche. Tłumaczka, lecz także kochanka, kobieta Cortésa, łącząc miłość i mowę, ustanowiła istotę naszej wielokulturowej cywilizacji. Ona była matką syna konkwistadora, pierwszego Metysa, symbolu. Matką pierwszego Meksykanina, pierwszego dziecka krwi hiszpańskiej i indiańskiej. La Malinche rodząc mówiła nowym językiem, którego nauczyła się od Cortésa, po hiszpańsku, mową buntu i nadziei, życia i śmierci. Językiem, który potomków Indian, Europejczyków i Murzynów półkuli zachodniej połączy silnymi więzami wspólnoty” (Fuentes 1994, 105).

3. MALINCHE LITERATÓW

Postać Malinche jest także symbolem literackim „o nieskończonej liczbie przejawów” (López-Peláez Casellas 2013, 72; Estrada 2018, 17-60). W drugiej

połowie XIX w. elementem polityki narodowościowej Meksyku stało się dążenie do utworzenia literatury narodowej. Znajdujący się pod wpływem idei romantycznych twórcy tej literatury włączali do niej wątki ludowych mitów i legend. W zasięgu ich zainteresowań znalazła się także postać Malinche. Meksykańska literatura tego okresu interpretowała ją dość niejednoznacznie. Powstawanie jej negatywnego literackiego obrazu, jako podstępnej zdrajczynie swego narodu, zapoczątkowała powieść Justa Sierry Méndeza pt. *Xicoténcatl* (1826). Natomiast kilkadziesiąt lat później Eligio Ancona w powieści *Los mártires del Anáhuac* (1870) przedstawił ją jako ofiarę okrutnych obyczajów jej ludu, uratowaną dzięki miłości do Cortésa, konwersji na katolicyzm i przyjęciu roli zesłanej jej przez Opatrzność. W powieści tej Malinche odgrywa także rolę mścicielki swego ludu, podbitego i zniewolonego przez Azteków. W tę rolę wpisana jest również jej osobista zemsta za sprzedanie w niewolę.

W meksykańskiej literaturze XIX stulecia jako motywy postępowania Malinche wskazywano wiarę, miłość, dostrzeżenie wyższości zachodniej cywilizacji nad kulturą miejscową. W tym nurcie literatury Malinche niemal traci indiańskie cechy fizyczne i kulturowe, występuje także pod imieniem, które otrzymała na chrzcie – jako Doña Marina.

Współczesne dzieła literackie, których bohaterką jest Malinche, pisane głównie przez kobiety (Rosario Castellanos, Sabina Berman, Elena Garro, Lucía Guerra, Laura Esquivel, Carmen Boullosa), ujawniają wpływ teorii feministycznych, postkolonialnych oraz tych, które głoszą pochwałę multikulturalizmu. Intencją wymienionych autorek jest zburzenie tych tradycyjnych wzorców życia społecznego, które narzucają kobiecie pasywną rolę w stosunku do mężczyzny (Hoppe Navarro 2011, 7; Marrero i Cardona 2004, 178).

Jedną z najbardziej znanych powieści ostatnich lat, której bohaterką jest Malinche, jest książka Laury Esquivel pt. *Malinche* (2006)⁴. Malinalli opowiada w niej swoją historię, przemawiając głosem kobiety i Indianki. Malinche Laury Esquivel jest ofiarą własnego ludu (swojej matki), której los zmienia się korzystnie wraz z podjęciem współpracy z hiszpańskimi konkwistadorami. W tej powieści jest ona lojalna przede wszystkim wobec samej siebie, wierzy, że sukces Hiszpanów jest drogą, na której zrealizuje ona swoje własne cele. Laura Esquivel przypisuje szesnastowiecznej nastolatce polityczną i społeczną dojrzałość, wcielając ją w rolę wczesnej bojowniczkii o prawa kobiet, „kobiety, która potrafiła wyemancypować się z systemu podwójnie patriarchalnego, w którym rozwinęła się jako pewnego rodzaju protofeministka” (Flores Farfán 2006, 117). Podobnie rzecz ma się z przypisaniem Malinche świadomości, że narodziny Martina, syna jej i Cortésa, dają początek nowej rasie.

4. MALINCHE – „MATKA” MEKSYKAŃSKICH FEMINISTEK

Malinche jest obiektem rozważań współczesnego feminizmu meksykańskiego. Dla takich jego przedstawicielek, jak Marcella Trujillo Gaitan, Sylvia Gonza-

⁴ Polskie tłumaczenie: *Malinche. Malarka słów*, przeł. M. Chrobak, Znak, Kraków 2013.

les, Adelaida del Castillo czy Carmen Tafolla, Malinche stała się rodzajem duchowej matki. Tę postawę reprezentują zwłaszcza feministki związane z ruchem Chicano. Został on zapoczątkowany w Stanach Zjednoczonych w latach czterdziestych XX w. i osiągnął swe apogeum w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych tegoż stulecia. Początkowo był on związany z walką o sprawiedliwość społeczną oraz prawo do wyrażania własnej narodowej i kulturowej tożsamości (Herrera-Sobek 2011, 132). Jego tekstem programowym był ogłoszony w 1971 r. *Chicano Manifesto*. W latach siedemdziesiątych XX w. nastąpił w tym nurcie także rozkwit literatury, uznany przez niektórych za „Chicano Renaissance” (Łuczak 2008, 191).

Na ideologię tego ruchu wpłynęła znacząco Gloria Anzaldúa (1942-2004). W pracy *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza* (1987) ujęła ona teoretycznie konflikt tożsamości *chicanas* w kontekście feministycznym, osobistym, społecznym, kulturowym i rasowym. Wzywała do tolerancji dla niejednoznaczności w kwestiach rasy, klasy i płci. Głosiła, że pierwszym zadaniem meksykańskich kobiet jest wyjście poza utrwaloną w ich kulturze dychotomię „puta/virgen” (prostyutka/dziewica), zwalczanie uprzedzeń, które klasyfikują kobiety według ich społecznych i seksualnych zachowań, zerwanie z patriarchalnie definiowanymi rolami społecznymi.

„Niektóre *chicanas* uznały siebie – odwołując się do postaci Malinche, do jej życia w dwóch przestrzeniach kulturowych, opanowania dwóch języków i świadomości braku przynależności do żadnego z nich – za kobiety graniczne i mediujące między Stanami Zjednoczonymi i Meksykiem” (Helber 2013/14, 44). Feminizm związany z ruchem Chicano interpretuje postać i symbol Malinche w perspektywie dwóch aspektów zarzucanej jej zdrady, seksualnym i politycznym, broniąc tezy, że to ona była ofiarą zdrady własnego ludu: matki, która ją porzuciła, i kultury, która pozwoliła na sprzedanie jej w niewolę i wydanie jako trybutu Cortésowi (Tate 2017, 84). Feministki i pisarki Chicano wskazują m.in. że jej rola tłumaczki jest świadectwem jej inteligencji i kreatywności, a jej związek z konkwistadorem miał charakter wyłącznie pragmatyczny: „od pewnego czasu nie była niczyją kobietą i nie miała nic do stracenia. (...) Doñi Marinie udało się zrobić to, co doradzają kobiecie współczesne poradniki przetrwania” (Karttunen 1999, 311). Zarzut zdrady stawiany Malinche interpretują one jako przejaw patriarchalnego dążenia do podporządkowania kobiet mężczyznom oraz traktowania ich jako obiektów seksualnych, istot pasywnych i moralnie niższych. Pisarki te odnoszą się negatywnie zwłaszcza do obrazu Malinche wykreowanego przez zdobywców, zeuropeizowanego, nacechowanego patriarchalnie, mizoginicznie i fallocentrycznie. Eksponują one zwłaszcza jej symboliczne znaczenie jako matki, uznając siebie za jej symboliczne córki. „Najbardziej oczywistym wytłumaczeniem tego podejścia jest to, że pisarki Chicano zauważają naturalne podobieństwa między sobą a wielojęzyczną kobietą, która również znalazła się na rozdrożu dwóch kultur” (Tate 2017, 85). Mieszkające w Stanach Zjednoczonych, często żony białych Amerykanów, postrzegają one własną sytuację jako podobną do tej, w której znajdowała się Malinche w czasach konkwisty, bowiem:

„emigrującym do Stanów Zjednoczonych kobietom zarzuca się niewierność własnym rodzinom i w sensie ogólnym meksykańskiemu narodowi. Zarzut zdrady nabiera nawet większej mocy, kiedy *chicana* czy meksykańska migrantka zawiera małżeństwo z Amerykaninem i w ten sposób «oddaje» mu swoje nazwisko i, ostatecznie, swoją przynależność. (...) Ponadto życie w amerykańskim społeczeństwie, przyswajanie jego zasad i nauka języka angielskiego są postrzegane jako mające negatywny wpływ, szczególnie niepożądany ze względu na «czystość» społeczeństwa meksykańskiego i Chicano” (López-Peláez Casellas 2013/14, 73).

W tym nurcie feminizmu występuje dumna akceptacja Malinche jako postaci, która zajmowała wyjątkowe miejsce w zderzeniu dwóch cywilizacji oraz sposobu, w jaki dążyła ona do uzyskania wolności. Formułowane przez *chicanas* reinterpretacje postaci Malinche i jej obrona mają na celu propagowanie nowych wzorców życia kobiety. Podjęty one walkę z rolą, jaką tradycyjnie wymaga się do odegrania przez kobiety, konfrontując się z opresją doświadczaną ze strony mężczyzn będących członkami ich własnej społeczności, a także ze strony „hegemonicznej kultury angloamerykańskiej” (López-Peláez Casellas 2013/14, 73).

PODSUMOWANIE

Kończąc przegląd obecności symbolu Malinche w kulturze Meksyku, należy zauważyć najpierw jego powszechność: należy on zarówno do ludowego imaginarium, jak i występuje w takich obszarach kultury elitarnej, jak twórczość literacka, ideologia czy myśl społeczna. Trwając, podlega transformacji oraz cechuje się synchroniczną wielością znaczeń. W świetle ustaleń badaczy i teoretyków rzeczywistości kulturowej, takich jak Mircea Eliade czy Paul Ricoeur, są to istotne cechy symboli stanowiących rdzeń naszego pojmowania świata. Symbol Malinche nie jest, jak niektórzy twierdzą, „pustym, gotowym do wypełnienia naczyniem” (Tate 2017, 81). Swobodę jego wypełniania ograniczają treści znane z kronik, opisujące złożoną historyczną, społeczną, kulturową i prywatną sytuację Malinche w czasach konkwisty. Można sądzić, że żywotność symbolu Malinche warunkuje *coincidentia oppositorum* jego ingredientów: oddania w niewolę przez najbliższych i oswobodzenia przez agresora, krzywdy i poniżenia z jednej strony i zdrady oraz zemsty z drugiej, uległości wpisanej w społeczny los i emancypacji wbrew (społecznemu) przeznaczeniu, destrukcji tradycyjnych zasad i spontanicznego tworzenia podstaw nowej rzeczywistości społecznej i kulturowej. Włączenie tego wieloznacznego, zakorzenionego w dziejach symbolu w dyskurs historyczny, społeczny, polityczny, literacki czy obyczajowy nie pozwala na uproszczony czy jednostronny osąd ludzkich spraw, które bywają bogatsze, trudniejsze, bardziej złożone i nieprzejrzyste, niż chciałyby je widzieć myśl, wyobraźnia czy ideologia.

BIBLIOGRAFIA:

- Alarcón, Norma. 1989. Traductora, Traditora: A Paradigmatic Figure of Chicana Feminism. *Cultural Critique*, 13, 57-87.
- Almon, Bert. 1974. Woman as Interpreter: Haniel Long's „Malinche”. *Southwest Review*, 59 (3), 221-239.
- Anzaldúa, Gloria. 1987. *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza*. San Francisco: Spinsters/Aunt Lute.
- Brotherston, Gordon. 2001. La Malintzin de los códices. W: *La Malinche, sus padres y sus hijos*, red. Margo Glantz, 17-28. México: Taurus.
- Chrobak, Marzena. 2012. *Między światami: Tłumacz ustny oraz komunikacja międzykulturowa w literaturze odkrycia i konkwisty Ameryki*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Cypess Messinger, Sandra. 2005. “Mother” Malinche and Allegories of Gender, Ethnicity and National Identity in Mexico. W: *Feminism, Nation and Myth: La Malinche*, red. Amanda Nolacea Harris i Rolando Romero, 14-27. Houston: Arte Publico Press.
- Cypess, Sandra Messinger. 1996. Myth and Metatheatre: Magaña's Malinche and Medea. *The Bucknell Review. A Scholarly Journal of Letters, Arts and Sciences*, 40 (2), 37-42.
- Diaz del Castillo, Bernal. 1986. *Pamiętnik żołnierza Korteza, czyli prawdziwa historia podboju Nowej Hiszpanii*, tłum. Anna Ludwika Czerny. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Esquivel, Laura. 2013. *Malinche. Malarka słów*, tłum. Marzena Chrobak. Kraków: Znak.
- Estrada, Oswaldo. 2018. *Troubled Memories: Iconic Mexican Women and the Traps of Representation*. New York: State University of New York Press.
- Fernández Poncela, Anna María. 2006. Malinali, una reinterpretación cultural. W: *Estudios históricos sobre las mujeres en México*, red. María de Lourdes Herrera Feria, 51-65. Puebla: Universidad Autónoma de Puebla.
- Flores Farfán, José Antonio. 2006. La Malinche, portavoz de dos mundos. *Estudios de cultura Náhuatl*, 37, 117-137.
- Franco, Jean. 1995. La Malinche: del don al contrato sexual. *Debate Feminista*, 11, 251-270.
- Fuentes, Carlos. 1994. *Pogrzebane zwierciadło*, tłum. Ewa Klekot. Łódź: Opus.
- Glantz, Margo. 2014. *Obras reunidas I. Ensayos sobre literatura colonial*. México: Fondo de Cultura Económica.
- Granduque José, Maria Emília. 2012. A imagem de Malinche pelas crônicas da conquista espanhola do México (século XVI). *Dimensões*, 29, 333-350.
- Grillo, Rosa María. 2011. El mito de un nombre: Malinche, Malinalli, Malintzin. *Mitologías Hoy*, 4, 15-26.
- Grillo, Rosa María. 2010. *Escribir la historia: Descubrimiento y conquista en la novela histórica de los siglos XIX y XX*. Murcia: Compobell.

- Grzegorzewska, Kinga. 2015. Rola kobiet w hiszpańskich wyprawach zdobywczych w Ameryce Środkowej i Południowej w XVI w. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*, 95, 9-19.
- Helber, Silja. 2013/14. Ni chingadas, ni vendidas, ni traidoras – Las (nuevas) Malinches chicanas. *iMex. México Interdisciplinario. Interdisciplinary Mexico*, 5, 33-52.
- Herrera-Sobek, Maria. 2011. Folklore and Ethno-nationalism in Mexican American Literary Production. Adaptation and Transformation of Indigenous Folk Icons in the Chicano Movement. *Traditiones*, 40 (3), 131-144.
- Hoppe Navarro, Márcia. 2011. El mito de La Malinche en la obra reciente de escritoras hispanoamericanas. *Mitologías Hoy*, 4, 5-15.
- Karttunen, Frances. 1999. Rethinking Malinche. W: *Indian Women of Early Mexico*, red. Susan Schroeder, Stephanie Wood i Robert Haskett, 291-312. Norman: University of Oklahoma Press.
- Kirtley, Patricia M. i William M. Kirtley. 2014. Malinche: The Revered and Reviled Doña Marina. *National Social Science Journal*, 43, 50-59.
- López-Peláez Casellas, Milagros. 2013. „Traidoras a la raza”: malinches chicanas. *The Grove. Working Papers on English Studies*, 20, 63-80.
- Łuczak, Ewa. 2008. Nostalgia w literaturze Chicano. W: *Społeczności pochodzenia latynoamerykańskiego w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, red. Fernando Vilagómez Porras, 189-207. Warszawa: CESLA.
- Marrero, Miguel i Sara Cardona. 2004. Chicana Identit(ies): Reconstructing La Malinche, La Llorona and La Virgen. W: *Harnessing the Future by Studying the Past*, red. Lemuel Berry, Jr., 177-192. Houston: NAAAS and Affiliates.
- McBride-Limaye, Ann. 1988. Metamorphoses of La Malinche and Mexican Cultural Identity. *Comparative Civilizations Review*, 19, 1-28.
- Menéndez, Miguel A. 1964. *Malintzin en un fuste, seis rostros y una sola máscara*. México: La Prensa.
- Paz, Octavio. 1991. *Labirynt samotności*, tłum. Jan Zych, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Slautina, Yevgeniya. 2007. Pinceladas y palabras en la paleta de imágenes de la Malinche. *Extravío. Revista electrónica de literatura comparada*, 2, 36-50.
- Sotelo Inclán, Jesús. 1957. *Malintzin, Medea americana; drama en tres actos en versos y prosa*. México: Tiras de Colores.
- Tate, Julee. 2017. La Malinche: The Shifting Legacy of a Transcultural Icon. *The Latin Americanist*, 61 (1), 81-92.
- Temelli, Yasmin. 2013/14. Editorial: Mitos y género. *iMex. México Interdisciplinario. Interdisciplinary Mexico*, 5, 4-13.
- Thiél, Janice Cristine i Nadja Dutra Ferraz. 2013. La Malinche: o intérprete nativo e os conflitos de sua identidade cultural. W: *XI Congresso Nacional de Educação – EDUCERE*, red. Dilmeire Sant’Anna Ramos Vosgerau, Romilda Teodora Ens i Marilda Aparecida Behrens, 20481-20489. Curitiba: Editora Universitária Champagnat.